ROCZNIKI FILOZOFICZNE
Tom XXXVII-XXXVIII, zeszyt 4 – 1989-1990

ZBIGNIEW ZALESKI
Lublin
SYBIL EYSENCK
Londyn

MIĘDZYKULTUROWE BADANIA OSOBOWOŚCI POLSKA ADAPTACJA KWESTIONARIUSZA OSOBOWOŚCI EPQ

Kwestionariusz osobowości EPQ (*Eysenck Personality Questionnaire*) wystandaryzowano w Anglii w 1975 r. ⟨Eysenck, Eysenck 1975⟩. Podobnego opracowania dokonano w dwudziestu pięciu krajach ⟨Barrett, Eysenck 1984⟩, w których przeprowadzono porównawcze badania z grupą angielską. Mając na uwadze przedstawione tu badania polskie, warto zwrócić uwagę na adaptacje kwestionariusza w byłym ZSRR ⟨Hanin i in. 1991⟩, Bułgarii ⟨Paspalanov, Shtetinski, Eysenck 1984⟩, Rumunii ⟨Eysenck i in. 1989⟩, Jugosławii ⟨Lojk, Eysenck, Eysenck 1989⟩, Grecji ⟨Dimitriu, Eysenck 1978⟩ i w Italii ⟨Eysenck 1985⟩.

W Polsce szeroko stosowano wcześniejszą wersję kwestionariusza osobowości (MPI) z 1964 r. adaptowaną przez Choynowskiego ⟨1968⟩ zarówno dla badań naukowych, jak też do użytku w praktyce psychologicznej. Wersja MPI nie mierzyła jednak psychotyzmu, jednego z trzech głównych wymiarów, na których opiera się Eysencka teoria struktury osobowości weryfikowana przez wielu jej zwolenników na świecie. Koncepcja Eysencka była przedstawiana także w polskiej literaturze psychologicznej, zatem podarujemy sobie jej omawianie w tym artykule, polecając czytelnikowi wcześniejsze opracowania ⟨Chlewiński 1963; Choynowski 1968; Sanocki 1976⟩.

Obecna wersja jest zaopatrzona w skalę psychotyzmu, dlatego też warto powrócić do ponownej próby jej adaptacji. EPQ, przetłumaczony na polski, był w swej eksperymentalnej wersji użyty w badaniach dotyczących relacji i powodzenia małżenskiego ⟨Zaleski, Gałkowska 1978; Zaleski 1981⟩. To doświadczenie pozwoliło nam uświadomić sobie potrzebę bardziej rygorystycznego podejścia do tego kwestionariusza. Chodziło głównie o sprawdzenie jego trafności i rzetelności.

W międzyczasie tłumaczenia testu podejmowali się J. Maciejczyk, K. Pospiszyl i J. Rembowski a próbę normalizacji EPQ podjęli Brzozowski i Drwal ⟨1989⟩. Brzozowski i Drwal przetłumaczyli zrewidowaną przez Eysenck, Eysencka i Barreta ⟨1985⟩ wersję kwestionariusza (w skrócie EPQ-R) i przeanalizo-

wali wyniki otrzymane od 185 uczniów szkół średnich. W badaniach tych wykorzystali także inne pomiary, m.in. makiawelizmu, potrzeby aprobaty społecznej i hierarchii wartości. Średnie wyniki są zbliżone do wyników grupy angielskiej (w skali psychotyzmu średnia wyniosła 10,86 dla chłopców i 8,91 dla dziewcząt). Mając na uwadze wskaźniki psychometryczne skal można zauważyć, że najmniej rzetelna okazała się skala psychotyzmu (najniższy wskaźnik *alfa* Cronbacha). Wyniki tej skali korelują ujemnie z potrzebą aprobaty społecznej i z takimi wartościami ostatecznymi (według Rokeacha), jak dojrzała miłość, szczęście, życie pełne wrażeń, natomiast pozytywnie z makiawelizmem i wartościami bezpieczeństwa narodowego i rodziny.

Kontynuując prace autorzy ci zwiększyli grupy osób badanych i dla celów walidacyjnych rozszerzyli baterię testów o Strelaua *Kwestionariusz temperamentów*, Zuckermana *Skalę poszukiwania wrażeń*, Olesia *Kwestionariusz kryzysu wartości* i *Kwestionariusz postaw rodzicielskich* ⟨R. Drwal, P. Brzozowski. *Materiały do podręcznika EPQ-R*. Lublin 1991 mps UMCS⟩. Generalnie wyniki potwierdzają teoretyczne założenia co do powiązań między poszczególnymi wymiarami. Pewne wątpliwości budzi fakt, że rozszerzenie (zmiana) próbki badawczej spowodowało zmianę kierunku zależności skali psychotyzmu z wartościami ostatecznymi bezpieczeństwa narodowego i rodziny (z pozytywnej na negatywną) i życia pełnego wrażeń (z negatywnej na pozytywną). Te rozbieżności wymagają wyjaśnienia; czy źródłem ich jest metodologia badań, to znaczy dobór grup, sposób analizowania danych czy raczej natura badanych zmiennych i możliwości ich pomiaru. Chodzi nam zwłaszcza o psychotyzm. Ta ostatnia alternatywa nasuwałaby poważniejsze problemy psychometryczne, które zmuszałyby do rewizji narzędzia pomiarowego a może i do reinterpretacji teoretycznych założeń cechy.

Autorzy skrótowo skomentowanych powyżej wyników wysuwają stymulujące sugestie dotyczące dalszych badań nad kwestionariuszem, wskazując na potrzebę czynnikowych analiz skal. Właściwie jest to jeden z podstawowych kroków prac adaptacyjnych danego testu. Sądzimy, że obecne opracowanie, wybiegające czasowo sugestie Drwala i Brzozowskiego, czyni zadość temu postulatowi, nawet jeśli istnieją drobne rozbieżności syntaktyczne dotyczące niektórych itemów w kwestionariuszu używanym przez obecnych autorów i w kwestionariuszu EPQ-R stosowanym przez Brzozowskiego i Drwala.

Celem autorów niniejszego opracowania jest przedstawienie psychometrycznych wskaźników trafności kwestionariusza pochodzących z analizy czynnikowej pytań w poszczególnych skalach oraz porównanie wyników pochodzących od grupy Polaków i Brytyjczyków; Brytyjczyków dlatego, że właśnie w Wielkiej Brytanii kwestionariusz powstał. Owocem tej metodologii ⟨por. Eysenck 1983⟩ będzie udostępnienie polskim psychologom trafnego klucza do

kwestionariusza. Chodziło głównie o sprawdzenie tego, w jakim stopniu poszczególne itemy są naładowane danym czynnikiem. Badania nad wiarygodnością i stałością są w toku i będą opublikowane w następnym opracowaniu.

Przeprowadzono porównanie czynnikowe psychotyzmu (P), ekstrawersji (E), neurotyzmu (N) i kłamstwa/społecznej akceptacji (K), aby wykryć, czy poszczególne skale mierzą to samo w obu krajach i w jakim stopniu. Dodatkowo obliczono różnice uzyskanych wyników przy użyciu tylko tych itemów, które są wspólne dla obydwu populacji, co umożliwia wykrycie rozbieżności wywołanych czynnikami kulturowymi.

I. METODA I BADANIA

Przetłumaczono 101-pytaniową wersję EPQ (w aneksie) z tym, że pominięto pytanie ostatnie (Czy wypełnienie kwestionariusza sprawiło ci kłopot?). Jest to rewizja wcześniej dokonanego tłumaczenia ⟨zob. Zaleski, Gałkowska 1978⟩. Przeprowadzono tzw. *back translation* itemów budzących kontrowersje i konsultowano znaczenie terminów z autorami testu. Tak dopracowaną wersją przebadano na terenie całej Polski 532 mężczyzn i 661 kobiet w wieku odpowiednio 24,64 ± 8,72 i 23,93 ± 8,20. Wśród badanych byli głównie studenci (N = 912). Dane empiryczne zgromadzono na przełomie lat 1988-1989[1].

II. WYNIKI

Dane surowe z Polski były analizowane w ten sam sposób co brytyjskie, czyli z zastosowaniem brytyjskiego klucza trafności (aneks) i korelacji momentu iloczynowego w czynnikowej analizie głównych komponentów, rotowanych metodą oblimin, używając czterech pierwszych czynników tylko dla celów rotacyjnych. Ładunki psychotyzmu, ekstrawersji, neurotyzmu i kłamstwa dla wszystkich pytań kwestionariusza są przedstawione w tabelach 1–4.

Przegląd tabel pozwoli czytelnikowi zapoznać się ze wskaźnikami ładunkowymi. Spośród czterech skal względnie wysokie wskaźniki otrzymano dla neurotyzmu, kłamstwa i ekstrawersji. Większość itemów spełnia powszechnie przyj-

[1] Chcielibyśmy podziękować wszystkim badanym osobom, które wypełniły EPQ, osobom które prowadziły badania (M. Bożemska, M. Jenczelewska, V. Matejuk, A. Moliński, J. Kłysiak, M. Wociór, J. Woć, J. Wojdyła i A. Wojnowska), dr. Paulowi Barrettowi za kosultacje statystyczne oraz Jackie Marshall za analizę danych empirycznych. Obliczenia wykonano w Centrum Statystycznym Instytutu Psychiatrii Uniwersytetu Londyńskiego.

A special gratitude we owe to the British Council for a partial support of this project.

mowane minimum nasilenia ładunku czynnikowego, za jakie przyjmuje się ,40 na skali od 0,00 do 1,00. Ładunki czynnikowe psychotyzmu są umiarkowane i wiele pytań nie spełnia wymaganego poziomu. Z punktu widzenia tego kryterium nie powinny one być włączane do kwestionariusza używanego tak dla celów badawczych, jak też dla poradnictwa (terapia, selekcja).

Tab. 1. Ładunki czynnikowe psychotyzmu
(P – psychotyzm; E – ekstrawersja; N – neurotyzm; K – kłamstwo)

Pytanie	Skale EPQ							
	Mężczyźni				Kobiety			
P	P	E	N	K	P	E	N	K
-2	,07	-,16	,26	,14	-,01	-,24	,23	,04
-6	-,30	-,07	,25	,11	-,24	-,13	,22	,12
-9	,13	,16	,23	,26	-,08	,05	,18	,26
-11	-,37	,07	,15	,08	-,30	-,03	,15	-,03
-19	-,16	,12	,11	,11	-,26	,01	-,01	,01
23	,18	-,06	,15	-,17	,34	,00	-,01	-,15
27	,43	,03	,09	-,12	,44	,02	,03	-,12
31	,29	,12	,20	-,10	,41	,01	,18	-,01
35	,29	,18	,01	-,42	,38	,22	,02	-,26
-39	-,07	,22	,09	,22	-,07	,12	,24	,24
47	,19	-,09	-,12	-,16	,48	,09	-,10	,00
51	,08	-,01	-,06	-,35	,17	,15	-,07	-,28
55	,31	-,03	,16	,09	,14	-,13	,00	,15
59	-,16	,01	,46	,18	-,26	-,05	,37	,09
-63	,04	,03	,24	,24	,10	,00	,14	,27
-67	-,30	,13	,04	-,04	-,29	,02	,07	-,03
71	,08	-,04	,20	-,33	,26	-,06	,04	-,20
74	,00	,00	,12	-,06	,25	-,05	,05	,14
-78	-,48	,02	-,05	-,07	-,36	,01	,10	-,05
81	,14	,00	-,04	-,24	,14	,11	-,05	-,20
85	,27	-,06	,30	-,04	,27	,00	,33	,04
88	,19	,10	,06	-,33	,28	,02	,02	-,17
93	,33	,15	,22	-,23	,24	,07	,10	-,11
97	,29	-,01	,27	-,12	,33	-,05	,29	,08
-100	-,44	-,04	,07	,08	-,28	-,01	,02	-,05

Tab. 2. Ładunki czynnikowe ekstrawersji
(P – psychotyzm; E – ekstrawersja; N – neurotyzm; K – kłamstwo)

Pytanie	Skale EPQ							
	Mężczyźni				Kobiety			
E	P	E	N	K	P	E	N	K
1	-,03	,23	-,01	,01	,10	,26	-,04	,00
5	-,02	,61	,02	-,02	,03	,66	,05	,03
10	-,07	,56	-,20	-,08	,07	,62	,02	,06
15	-,10	,42	-,10	-,01	-,08	,45	-,05	,01
18	-,27	,39	-,02	-,04	-,19	,47	,06	-,04
-22	,03	-,48	,20	,09	,03	-,62	,06	,00
26	-,06	,21	-,11	-,23	,06	,31	-,02	-,18
-30	,17	-,29	,12	,04	,10	-,37	,04	,09
34	,10	,48	-,07	,08	,06	,42	-,07	,14
38	,36	,05	-,17	-,11	,18	,16	-,19	-,16
42	,17	,58	-,02	-,01	,14	,44	,05	,05
-46	,01	-,53	,15	,03	,16	-,59	,12	,00
50	,07	,64	,08	,01	,24	,61	,00	,15
54	-,28	,36	-,06	-,22	-,08	,47	-,01	-,16
58	-,33	,48	-,08	,03	-,25	,48	,05	,01
62	,20	,36	-,11	,05	,16	,31	-,16	,10
66	-,12	,42	-,15	-,18	,00	,46	-,13	-,07
70	,13	,30	,29	,04	,16	,15	,10	,07
77	,04	,66	-,03	-,06	,09	,65	-,01	,13
92	,13	,33	,11	-,30	,14	,40	,17	-,24
96	,13	,57	-,01	,01	,06	,57	-,05	,13

Tab. 3. Ładunki czynnikowe neurotyzmu
(P – psychotyzm; E – ekstrawersja; N – neurotyzm; K – kłamstwo)

Pytanie	Skale EPQ							
	Mężczyźni				Kobiety			
N	P	E	N	K	P	E	N	K
3	-,03	,01	,49	-,18	,09	,00	,44	-,11
7	,07	-,10	,37	-,18	,06	-,06	,28	-,18
12	-,34	,02	,39	-,06	-,24	-,04	,43	,01
16	-,06	-,11	,52	-,05	,07	,04	,50	-,08
20	,05	,04	,40	,02	-,07	,05	,41	-,04
24	,09	-,07	,52	-,10	,16	-,19	,55	-,08
28	-,12	-,08	,52	-,05	,00	-,18	,44	-,03
32	-,01	,08	,49	-,02	-,04	,08	,57	-,04
36	-,04	-,16	,56	,18	-,06	-,06	,60	-,02
40	-,11	-,04	,52	,07	-,01	-,03	,49	,00
44	-,03	-,20	,51	-,04	,05	-,26	,45	-,02
52	-,04	,20	,21	,19	-,14	,12	,29	,18
60	,29	-,03	,26	,08	,29	,01	,24	,15
64	,06	-,13	,55	-,19	,12	-,19	,50	-,12
68	,24	-,14	,40	-,02	,33	-,12	,37	-,01
72	,13	,22	,17	,15	-,03	,33	,18	,24
75	-,08	-,17	,31	-,19	,06	-,16	,16	-,25
79	-,29	-,11	,50	,10	-,22	-,12	,45	,14
82	,23	,01	,40	,12	,10	,01	,42	,09
86	-,01	-,19	,53	-,06	,08	-,23	,47	-,06
89	,24	-,03	,32	-,09	,19	-,01	,42	-,08
94	-,37	-,05	,29	-,19	-,18	,02	,22	-,10
98	-,26	,02	,17	-,15	-,06	-,03	,18	-,02
48	-,18	,00	,50	-,15	-,13	,05	,26	-,28
56	-,10	,04	,32	-,18	-,04	,10	,27	-,16
59	-,16	,01	,46	,18	-,26	-,05	,37	,09

Tab. 4. Ładunki czynnikowe skali kłamstwa
(P – psychotyzm; E – ekstrawersja; N – neurotyzm; K – kłamstwo)

Pytanie	Skale EPQ							
	Mężczyźni				Kobiety			
K	P	E	N	K	P	E	N	K
-4	-,11	,03	,08	-,46	-,02	,06	,05	-,46
-8	,04	-,05	,08	-,51	-,05	,04	,10	-,48
13	-,07	,16	,02	,41	,03	,07	-,10	,41
-17	,25	,02	,18	-,39	,16	,01	,19	-,28
21	,42	,10	-,05	,12	,28	,06	-,17	,21
-25	-,16	-,10	,06	-,39	-,10	-,09	-,08	-,52
-29	-,01	,12	,18	-,36	,08	,07	,07	-,46
37	,18	,08	,12	,36	-,02	-,15	-,03	,25
-41	-,10	,04	,18	-,44	-,06	,03	-,01	-,51
-49	,00	,09	,14	-,31	-,04	,22	,14	-,36
-53	-,24	,12	,16	-,43	-,19	,10	,06	-,39
-57	,02	,07	,04	-,34	,18	,10	,11	-,24
61	,13	,12	,09	,32	-,08	,20	,10	,38
-65	,06	,18	,03	-,53	,14	,13	,00	-,41
-69	-,05	,04	,08	-,50	,05	,02	,03	-,52
-76	,10	-,03	-,01	-,46	,18	,06	-,07	-,43
-80	-,25	,09	,03	-,11	-,14	,14	,01	-,23
87	,20	,25	,02	,43	-,06	,12	-,11	,45
-91	-,26	,02	-,05	-,34	-,26	,08	,00	-,39
-95	-,27	-,08	,08	-,35	-,20	-,06	,07	-,35
99	-,01	,11	-,06	,44	-,09	,04	-,05	,42
33	-,04	,17	,11	,41	-,18	,11	,09	,37
-35	,29	,18	,01	-,42	,38	,22	,02	-,26
-45	,15	,00	,01	-,39	,18	,03	-,03	-,34
-51	,08	-,01	-,06	-,35	,17	,15	-,07	-,28
73	,01	,15	,09	,44	-,17	,04	-,01	,38
-83	-,05	,09	,19	-,44	,20	,06	,20	-,38

Następnie przeprowadzono analizę porównania ładunków czynnikowych metodą Kaisera, Hunki i Bianchiniego ⟨1971⟩ dla Polaków i Brytyjczyków, osobno dla mężczyzn i kobiet oraz dla obu grup płciowych polskiej próbki. Wyniki tej analizy przedstawia tab. 5.

Tab. 5. Porównanie czynników grupy polskiej i brytyjskiej

Skale	P	E	N	K
Mężczyźni (Polacy vs Anglicy)	,829	,972	,997	,900
Kobiety (Polki vs Angielki)	,986	,999	,994	,994
Polacy (Mężczyźni vs Kobiety)	,948	,975	,991	,971

Jak widać w tab. 5, z wyjątkiem wskaźników skali psychotyzmu i kłamstwa dla mężczyzn oraz zgodności między polskimi mężczyznami i kobietami w skali psychotyzmu, wszystkie pozostałe wartości są powyżej ,97. Wyniki te nasuwają wątpliwości co do pomiaru psychotyzmu za pomocą pytań tłumaczonych z angielskiej wersji.

Porównania czynnikowe zawsze wzbudzały kontrowersje, zwłaszcza wśród tzw. psychologów międzykulturowych ⟨Bijnen, van der Net, Poortinga 1986; Bijnen, Poortinga 1988⟩. Również Barrett ⟨1986⟩ wskazał na pewne braki wszystkich przedstawianych metod porównań czynnikowych, m.in. metody stosowanej przez nas, jak też metody zbieżności współczynników czy korelacji Pearsona. W konkluzji stwierdza jednak, że „stosowanie metodologii Kaisera, Hunki i Bianchiniego ma mocne uzasadnienie" ⟨s. 337⟩. Stawia jednocześnie pytanie o niższe ograniczenie dla współczynnika traktowanego jako determinator podobieństwa czynnikowego. Odpowiedź na to pytanie otrzymuje się przez porównanie wskaźników czynnikowych dla homologicznych i niehomologicznych cech osobowości. W przypadku tych ostatnich otrzymuje się tzw. poziom zgodności.

Analizując dane z 24 krajów Eysenck, Barrett i Eysenck ⟨1985⟩ uzyskali średni wskaźnik dla homologicznych skal równy ,983 i dla niehomologicznych równy ,132. Różnica między nimi wystarczająco przekonuje o nieprzypadkowości wyników porównań czynnikowych dla skal homologicznych. Zatem zastosowanie takich, a nie innych metod statystycznych w obecnym opracowaniu wydaje się uzasadnione. Ponadto można dokonywać porównań z wcześniejszymi badaniami.

Prześledzimy kolejno ładunki czynnikowe celem utworzenia trafnego klucza dla Polaków. Tabela 1 pokazuje, że odpowiedzi na wiele pytań skali P obliczone według angielskiego klucza nie są naładowane czynnikiem. Na całą liczbę 25 pytań wybrano 13, których ładunki były zadowalająco wysokie. Pozostałe pytania odpadły (2, 9, 35, 39, 51, 59, 63, 71, 74, 81, 85 i 88). Spośród wszystkich skal ta została najbardziej zredukowana pod względem liczby trafnych pytań.

Skala E (tab. 2) okazała sie lepsza i tylko 2 pytania (38 i 70) odpadły z oryginalnej listy. W sumie polska skala ekstrawersji liczy 19 itemów.

Podczas gdy w skali N (tab. 3) odpadło 6 pytań (52, 60, 72, 75, 94 i 98), trzy inne itemy (48, 56 i 59), które uzyskały względnie wysokie ładunki i są treściowo zgodne z pojęciem neurotyzmu, zostały dodane do skali. W sumie skala liczy 20 pytań. Te trzy pytania miały postać: (48) „Czy od czasu do czasu zdarza ci się rozczulać nad sobą?", (56) „Czy czasem się dąsasz?" i (59) „Czy martwisz się, gdy znajdziesz błędy w swojej pracy?". (Dwa pierwsze pytania nie weszły do wystandaryzowanej brytyjskiej wersji EPQ a ostatnie pytanie (59) pochodzi z oryginalnej skali psychotyzmu, który ładuje z reguły negatywnie).

W końcu tab. 4 prezentuje ładunki w skali kłamstwa, z której odpadły tylko dwa pytania (21 i 80) ze względu na niskie ładunki. W ich miejsce wstawiono 6 innych pytań o wysokich ładunkach i które są zgodne treściowo z pojęciem kłamstwa (33, 35, 45, 51, 73 i 83), tak że skala liczy 25 pytań. Dodane pytania są następujące: (33) „Czy zawsze przepraszasz, gdy popełnisz jakiś nietakt?", (35) „Czy lubisz płatać figle, które czasami mogą sprawić innym przykrość?", (45) „Czy rzucasz czasami papierki na podłogę, jeżeli nie masz pod ręką kosza?", (51) „Czy denerwują cię kierowcy, którzy jeżdżą zbyt ostrożnie?" (z oryginalnej skali psychotyzmu), (73) „Czy zawsze jesteś uprzejmy nawet dla niemiłych ci osób?" i (83) „Czy zdarzyło ci się rozmyślnie powiedzieć coś, co mogło kogoś urazić?"

W sumie całkowita liczba pytań zrewidowanego kwestionariusza w polskiej wersji wynosi 77, dla których klucz jest podany w tab. 6. Po analizach standaryzacyjnych angielska wersja ma 90 pytań diagnostycznych, 25 dla psychotyzmu, 21 dla ekstrawersji, 23 dla neurotyzmu i 21 dla kłamstwa.

Tab. 6. Klucz odpowiedzi dla grupy polskiej

Skala	Tak	Nie
P	23 27 31 47 55 93 97	6 11 19 67 78 100
E	1 5 10 15 18 26 34 42 50 54 58 62 66 77 92 96	22 30 46
N	3 7 12 16 20 24 28 32 36 40 44 48 56 59 64 68 79 82 86 89	
K	13 33 37 61 73 87 99	4 8 17 25 29 35 41 45 49 51 53 57 65 69 76 83 91 95

Stosując ten klucz, trochę różny od oryginalnego, obliczono rzetelność pytań metodą zgodności wewnętrznej (współczynnik *alfa*) oraz interkorelacje skal. Wyniki są umieszczone w tab. 7.

Tab. 7. Współczynniki interkorelacji i rzetelności skal

	Skala	Mężczyźni	Kobiety
Rzetelność	P	,51	,45
	E	,82	,83
	N	,84	,81
	K	,81	,81
Interkorelacje	PE	-,05	,08
	PN	,12	,07
	PK	-,17	-,21
	EN	-,27	-,25
	EK	-,05	-,14
	NK	-,16	-,15

Wskaźniki rzetelności, z wyjątkiem skali psychotyzmu, są całkowicie zadowalające, co łatwo zobaczyć w tabeli wyników.

Wyniki nasuwają pierwszy ważny wniosek, że psychotyzm nie jest mierzony adekwatnie przez wybrane pytania i użytkownicy kwestionariusza nie powinni zapominać o tym mankamencie, który w języku potocznym oznacza znaczny błąd pomiaru jako takiego ⟨zob. Brzeziński 1978⟩. Natomiast interkorelacje są zadowalająco niskie, a w odniesieniu do niskich współczynników powiązań między P i K oraz N i K nie można podejrzewać badanych grup o dyssymulację.

Celem zorientowania się o ogólnym nasileniu poszczególnych wymiarów w grupie polskiej obliczono średnie dla mężczyzn i kobiet. Tabela 8 zawiera średnie wartości skal, a także średnie dla grupy brytyjskiej potrzebne dla dalszych analiz.

Okazuje się, że uzyskiwane w wielu badaniach na świecie różnice między mężczyznami i kobietami również mają miejsce w odniesieniu do grupy polskiej; mężczyzni mają wyższy wynik w skali psychotyzmu i ekstrawersji niż kobiety, a niższy w skali neurotyzmu i kłamstwa.

Tab. 8. Średnie i odchylenia standardowe dla grupy polskiej i brytyjskiej*

		Skala	P	E	N	K
Polacy	Mężczyźni (N=532)	M sd	2,48 1,89	12,39 4,14	10,70 4,72	9,64 4,90
	Kobiety (N=661)	M sd	1,99 1,66	11,60 4,30	13,26 4,18	10,66 4,86
Anglicy	Mężczyźni (N=1307)	M sd	1,68 1,64	12,62 4,46	7,24 4,18	6,46 4,01
	Kobiety (N=1544)	M sd	0,86 1,21	12,09 4,43	9,69 4,20	7,24 3,98
	Mężczyźni Kobiety		n.i. n.i.	n.i. <,05	<,001 n.i.	<,05 n.i.

* Średni wiek mężczyzn wynosi M = 25,23, kobiet M = 24,51.

Ostatnim krokiem analiz było porównanie wyników polskich i brytyjskich w odniesieniu do pytań obliczanych według tego samego klucza. Średnie dla obu grup podane w tab. 8 porównano osobno dla mężczyzn i kobiet. Wbrew oczekiwaniom nie występują znaczące i spójne różnice międzykulturowe (Polska vs Anglia), chociaż polscy mężczyźni mają wyższy wynik w neurotyzmie niż Anglicy ($p<,001$) i nieco wyższy wynik w skali kłamstwa ($p<,05$), a polskie kobiety wypadły nieco niżej w skali ekstrawersji niż brytyjskie ($p<,05$). Porównując całe grupy Anglików i Polaków, jedyna znacząca różnica utrzymuje się w skali N, czyli że Polacy mają wyższy neurotyzm, znika natomiast różnica w skali ekstrawersji i kłamstwa.

III. DYSKUSJA

Szczególną uwagę chcielibyśmy zwrócić na niską efektywność pomiaru skali psychotyzmu. Aczkolwiek czynnik był „widoczny" poprzez wiele naładowanych nim pytań, nie dało się skompletować listy pytań wystarczająco długiej z zadowalającym współczynnikiem *alfa*. Stąd wniosek, że używanie skali w obecnej postaci niesie ze sobą duże ryzyko błędu w pomiarze. Trzeba ją traktować jako wersję eksperymentalną a w kolejnym kroku adaptacji (rekonstrukcji) skali

trzeba będzie dodać pytania eksperymentalne, bardziej odpowiednie dla polskiej kultury i na nowo przeprowadzić analizy statystyczne. Trudno wskazywać na konkretną liczbę pytań, które skala powinna mieć, niemniej jednak większa ich liczba niż w obecnej wersji może znacznie podwyższyć współczynnik rzetelności.

Poza skalą psychotyzmu pozostałe mają wysoką rzetelność, niskie współzależności i normy (średnie) ze zwykłymi zróżnicowaniami międzypłciowymi i stąd przekonanie, że mogą być używane w celach naukowych, jak i klinicznych.

Intrygującym efektem tych badań jest brak znaczącej różnicy w skali kłamstwa między grupą polską i brytyjską. Zwykle kraje mające bardziej restrykcyjne prawa (wymogi społeczne) uzyskują wyższe wyniki potrzeby aprobaty społecznej (czego wynik w skali kłamstwa jest względnie dobrym wskaźnikiem) niż kraje o bardziej swobodnym systemie społecznym. Nyborg, Eysenck i Krall ⟨1982⟩ dyskutują to zjawisko w odniesieniu do duńskiej wersji kwestionariusza EPQ dla młodzieży i jak dotychczas większość międzykulturowych porównań prowadzonych przez Eysenck i współpracowników podpada pod ten wzorzec.

Takie kraje, jak USA, Anglia i Dania mają niskie wyniki w skali kłamstwa i swobodę społeczną („*permissive societies*"), podczas gdy Indie, Uganda i Japonia uzyskują dużo wyższe wyniki w skali potrzeby aprobaty społecznej – możliwe, że z powodu mniej swobodnej („*non-permissive*") kultury. Chociaż jest to tylko przyczynowe założenie, a nie bezpośredni eksperyment weryfikacyjny, interesujący jest fakt, że Polska plasuje się w grupie obyczajowej „*permissive societies*".

Nie można całkowicie odrzucić sugestii, że stajemy się bardziej swobodnym obyczajowo społeczeństwem („*permissive*") w znaczeniu Zachodnim. Nasze polskie zapatrzenie się w zachodni styl życia, przejmowanie wzorców jest zjawiskiem powszechnie znanym a coraz większa swoboda podróżowania ułatwia stosowanie się do tamtych modeli życia.

Można także zwrócić uwagę na inne czynniki mogące mieć użytek w wyjaśnieniu tego zjawiska. Otóż ostatnie zmiany polityczno-społeczne oznaczają między innymi zniesienie wielu restrykcji życia społecznego (głównie cenzury politycznej), jak ekspresji pogladów politycznych i społecznych (chociaż nie tylko tych) za pomocą słowa mówionego, pisanego, obrazu i gestu („*overt behavior*"). Nie ma potrzeby mówić o tzw. autocenzurze, niejako wkomponowanej w osobowość obywatela PRL. Wypowiadanie poglądów niezgodnych z osobistymi przekonaniami, przemilczanie własnych – to powszechny mechanizm swoistego kłamstwa, usprawiedliwionego lękiem przed nieporządanymi konsekwencjami i sankcjami ze strony totalitarnej władzy. Z chwilą eliminacji tych restrykcji i lęku przed władzą ludzie nie muszą więcej stosować strategii zakłamywania.

Dochodzi do tego lansowany, przynajmniej przez niektóre *mass media*, krytyczny stosunek do moralnego nauczania kościoła jako restrykcyjnego i konserwatywnego stanowiska w sprawach życia seksualnego, aborcji, wychowania religijnego.

Powyższe uwagi odnoszą się głównie do spraw politycznych, ale na poziomie procesów społecznych obserwuje się względnie podobne zjawisko. Demokratyzacja odwraca asymetrię z „co nie jest jasno pozwolone – jest zakazane" na formułę „co nie jest wyraźnie zakazane – jest pozwolone". Oznacza to generalne wyzwolenie się z różnych, często absurdalnych nakazów, np. dlaczego uważano za dobre tylko to, że wszystkie autobusy komunikacji miejskiej mają być koloru czerwonego. Pozwolenie na robienie rzeczy według własnych celów, wartości i poglądów (o ile ich efekty nie są sprzeczne z interesem społecznym) jest częścią tego, co na Zachodzie kryje się pod terminem „*permissive*" (chociaż termin *permissive*, poza różnymi treściami z zakresu życia społecznego jest mocno naładowany semantyką z dziedziny seksualnej i *savoir-vivru*). Obniżony wynik w skali kłamstwa może do pewnego stopnia odzwierciedlać poczucie wyzwolenia się z restrykcyjno-opresyjnego systemu.

W sumie niniejszy raport może być użyteczny poprzez uświadomienie krytycznego psychologa po pierwsze o tym, jak pracochłonny i wieloetapowy jest proces adaptacji (konstrukcji) d o b r e g o kwestionariusza osobowości, a po drugie o znaczeniu bardziej globalnych modeli i wartości kulturowych dla interpretacji wyników nie tylko określonej próbki z populacji, lecz także pojedynczego respondenta. Dodatkowo badania tego typu pomagają zaobserwować bardziej globalne zmiany w procesach psychologicznych, ujawniają powszechne trendy w dążeniach i nastawieniach, ułatwiają postawienie wielu zasadnych pytań, stymulujących do naukowego poszukiwania.

Miejmy nadzieję, że dalsze prace adaptacyjno-konstrukcyjne tego popularnego bądź co bądź kwestionariusza osobowości zaowocują trafną i rzetelną skalą psychotyzmu, a przez to i całego testu. Zachodzi potrzeba dodania itemów do skali P charakterystycznych dla populacji polskiej i – analogicznie do powyższej – oceny ich psychometrycznych walorów. Poza tym określenie stałości skal również pomoże w ocenie wartości predykcyjnej testu, do których to celów jest on często używany, np. przy selekcji kandydatów na stanowiska pracy, do podejmowania rozmaitych zajęć i ról społecznych.

Prace tego typu są żmudne i czasochłonne, czego przykładem jest wysiłek Eysencka i Eysenck w konstrukcji skali psychotyzmu. Właściwie od opublikowania teorii osobowości do opublikowania skali upłynęło ponad 25 lat. Jeżeli jednak korzyści z posiadania takiego wskaźnika osobowości są niebłahe, warto poświęcić więcej czasu temu zadaniu i, jak doświadczenie uczy, w sposób bardziej skoordynowany.

BIBLIOGRAFIA

B a r r e t t P.: Factor Comparison: An Examination of Three Methods. „Personality and Individual Differences" 7:1986 s. 327-340.

B a r r e t t P., E y s e n c k S.: The Assessment of Personality Factors Across 25 Countries. „Personality and Individual Differences" 5:1984 s. 615-632.

B i j n e n E., P o o r t i n g a Y.: The Questionable Value of Cross-Cultural Comparisons with the Eysenck Personality Questionnaire. „Journal of Cross-Cultural Psychology" 19:1988 s. 193-202.

B i j n e n E., V a n d e r N e t T., P o o r t i n g a Y.: On Cross-Cultural Comparative Studies with the Eysenck Personality Questionnaire. „Journal of Cross-Cultural Psychology" 17:1986 s. 3-16.

B r z e z i ń s k i J.: Elementy metodologii badań psychologicznych. Warszawa 1978. PWN.

B r z o z o w s k i P., D r w a l R.: Polish Adaptation of the EPQ-R. Lublin 1989 (mps UMCS).

C h l e w i ń s k i Z.: Wprowadzenie do teorii osobowości H. J. Eysencka. „Roczniki Filozoficzne" 11:1963 z. 4 s. 81-91.

C h o y n o w s k i M.: Opracowanie polskiej adaptacji „Inwentarza osobowości" H. I. Eysencka (Mandsley Personality Inventory): Wyniki krajowe, porównania międzynarodowe. „Biuletyn Psychometryczny" 2:1968 s. 51-95.

D i m i t r i u E., E y s e n c k S.: National Differences in Personality: Greece and England. „International Journal of Intercultural Relations" 2:1978 s. 266-282.

E y s e n c k H., B a r r e t t P., E y s e n c k S.: Indices of Factor Comparison for Homologous and Non-Homologous Personality Scales: 24 Different Countries. „Personality and Individual Differences" 6:1985 s. 503-504.

E y s e n c k H., E y s e n c k S.: Manual for the Eysenck Personality Questionnaire EPQ. London 1975. Hodder and Stoughton Educational.

E y s e n c k S.: One Approach to Cross-Cultural Studies of Personality. „Australian Journal of Psychology" 35:1983 s. 381-391.

E y s e n c k S.: Cross-Cultural Comparison of Personality for Italian, Sicilian and British Subjects. „Bolletino di Psicologia Applicata" 176:1985 s. 11-16.

E y s e n c k S. i in.: A Cross-Cultural Study of Personality: Romanian and English Adults. „Revue Roumaine de Psychologie" 33:1989 s. 75-80.

E y s e n c k S., E y s e n c k H., B a r r e t t P.: A revised Version of the Psychotism Scale. „Personality and Individual Differences" 6:1985 s. 21-29.

H a n i n Y. i in.: A Cross-Cultural Study of Personality: Russia and England. „Personality and Individual Differences" 12:1991 s. 265-279.

K a i s e r H., H u n k a S., B i a n c h i n i J.: Relating Factors Between Studies Based upon Different Individuals. „Multivariate Behavioral Research" 6:1971 s. 409-422.

L o j k L., E y s e n c k S., E y s e n c k H.: National Differences in Personality in Yugoslavia and England. „British Journal of Psychology" 70:1979 s. 381-387.

N y b o r g H., E y s e n c k S., K r o l l N.: Cross-Cultural Comparison of Personality in Danish and English Children. „Scandinavian Journal of Psychology" 23:1982 s. 291-297.

P a s p a l a n o v I., S h t e t i n s k i D., E y s e n c k S.: Bulgarian Adaptation of Eysenck Personality Questionnaire. „Psychology" 5:1984 s. 279-292.

S a n o c k i W.: Kwestionariusze osobowości w psychologii. Warszawa 1976. PWN.

Z a l e s k i Z., G a ł k o w s k a M.: Neuroticism and Marital Satisfaction. „Behavioral Research and Therapy" 16:1978 s. 285-286.

Z a l e s k i Z.: Psychoticism and Marital Satisfaction. „Personality and Individual Differences" 2:1981 s. 245-246.

ANEKS

Oryginalny klucz trafności dla EPQ

	25 Items P	21 Items E	23 Items N	21 Items K
1	-2	1	3	-4
2	-6	5	7	-8
3	-9	10	12	13
4	-11	15	16	-17
5	-19	18	20	21
6	23	-22	24	-25
7	27	26	28	-29
8	31	-30	32	37
9	35	34	36	-41
10	-39	38	40	-49
11	47	42	44	-53
12	51	-46	52	-57
13	55	50	60	61
14	-59	54	64	-65
15	-63	58	68	-69
16	-67	62	72	-76
17	71	66	75	-80
18	74	70	79	87
19	-78	77	82	-91
20	81	92	86	-95
21	85	96	89	99
22	88		94	
23	93		98	
24	97			
25	-100			

	NORMY			
	Mężczyźni		Kobiety	
Skale	M	S. D.	M	S. D.
P	3,95	3,23	2,77	2,54
E	13,12	4,95	12,95	4,67
N	9,69	5,10	12,73	5,07
K	7,22	4,24	8,06	4,14

KWESTIONARIUSZ OSOBOWOŚCI
(EPQ)

INSTRUKCJA: Odpowiedz na każde pytanie, zakreślając kółkiem „tak" lub „nie". Nie ma tu odpowiedzi dobrych ani złych, ani też podchwytliwych pytań. Wszystkie odpowiedzi są wartościowe, jeżeli są szczere. Pracuj szybko i nie myśl zbyt długo nad dokładnym znaczeniem pytania. Odpowiedz na każde pytanie.

1. Czy masz wiele różnych zainteresowań?
2. Czy długo zastanawiasz się nad rozpoczęciem jakiejś czynności?
3. Czy ulegasz częstym zmianom nastrojów?
4. Czy zdarzyło Ci się przyjąć za coś pochwałę, na którą nie zasłużyłeś?
5. Czy jesteś rozmowny?
6. Czy martwiłbyś się, gdybyś popadł w długi?
7. Czy kiedykolwiek czujesz się godny współczucia bez wyraźnej przyczyny?
8. Czy zdarzyło Ci się być chciwym, to znaczy starałeś się otrzymać więcej niż Ci się należało?
9. Czy zwykle dokładnie sprawdzasz zamknięcie domu na noc?
10. Czy masz raczej żywe usposobienie?
11. Czy byłoby Ci bardzo przykro na widok cierpiącego dziecka czy zwierzęcia?
12. Czy często martwisz się tym, że powiedziałeś lub zrobiłeś coś, czego nie powinieneś?
13. Czy zawsze dotrzymujesz obietnicy, nawet jeśli może Ci to nie być na rękę?
14. Czy sprawiłyby Ci przyjemność skoki spadochronowe?
15. Czy w wesołym towarzystwie czujesz się zwykle odprężony i swobodny?
16. Czy łatwo irytujesz się?
17. Czy zdarzyło Ci się świadomie obwinić kogoś o coś, czego sam byłeś sprawcą?
18. Czy poznawanie nowych ludzi sprawia Ci przyjemność?
19. Czy Twoim zdaniem system ubezpieczeń społecznych do dobry pomysł?
20. Czy łatwo zranić Twoje uczucia?
21. Czy wszystkie Twoje nawyki uważasz za dobre i pożądane?
22. Czy na spotkaniach towarzyskich wolisz raczej trzymać się na uboczu?
23. Czy zażyłbyś leki, które mogą mieć także nieznane i niebezpieczne skutki?
24. Czy często czujesz, że masz wszystkiego dosyć?
25. Czy zdarzyło Ci się przywłaszczyć coś (choćby nawet szpilkę czy guzik) co należało do kogoś innego?
26. Czy lubisz często spędzać czas poza domem?
27. Czy sprawia Ci przyjemność zadawanie cierpień ludziom, których kochasz?
28. Czy często dręczy Cię poczucie winy?
29. Czy zdarza Ci się mówić o sprawach, na których się nie znasz?

30. Czy raczej wolisz czytanie niż rozmowę z ludźmi?
31. Czy masz wrogów, którzy chcą Ci wyrządzić krzywdę?
32. Czy uważasz siebie za osobę nerwową?
33. Czy zawsze przepraszasz, gdy popełnisz jakiś nietakt?
34. Czy masz dużo przyjaciół?
35. Czy lubisz płatać figle, które czasami mogą sprawić innym przykrość?
36. Czy jesteś skłonny do zmartwień z byle powodu?
37. Czy jako dziecko zwykle od razu i bez sprzeciwu robiłeś to, co Ci polecono?
38. Czy uważasz się za osobę beztroską?
39. Czy przywiązujesz dużą wagę do dobrych manier i czystości?
40. Czy zdarza Ci się martwić bez faktycznej przyczyny tym, że może wydarzyć się coś złego?
41. Czy zdarzyło Ci się zepsuć lub zgubić jakąś rzecz należącą do innej osoby?
42. Czy zwykle obejmujesz inicjatywę w zawieraniu nowych znajomości?
43. Czy z łatwością wczuwasz się w sytuację innych ludzi, którzy opowiadają Ci o swoich kłopotach?
44. Czy możesz powiedzieć o sobie, że jeseś wewnętrznie spięty?
45. Czy rzucasz czasami papierki na podłogę, jeżeli nie masz pod ręką kosza?
46. Cyz na ogół milczysz w towarzystwie innych osób?
47. Czy uważasz, że małżeństwo jest przeżytkiem i powinno być zniesione?
48. Czy od czasu do czasu zdarza Ci się rozczulać nad sobą?
49. Czy czasami trochę się chwalisz?
50. Czy potrafisz z łatwością ożywić raczej nudne towarzystwo?
51. Czy denerwują Cię kierowcy, którzy jeżdżą zbyt ostrożnie?
52. Czy martwisz się o swoje zdrowie?
53. Czy zdarzyło Ci się powiedzieć o kimś coś złego lub złośliwego?
54. Czy lubisz opowiadać swoim znajomym dowcipy i zabawne historie?
55. Czy większość rzeczy smakuje Ci tak samo?
56. Czy czasem się dąsasz?
57. Czy jako dziecko bywałeś zuchwały wobec swoich rodziców?
58. Czy lubisz przebywać wśród ludzi?
59. Czy martwisz się, gdy znajdziesz błędy w swojej pracy?
60. Czy cierpisz na bezsenność?
61. Czy zawsze myjesz ręce przed jedzeniem?
62. Czy prawie zawsze masz gotową odpowiedź, gdy ludzie zwracają się do Ciebie?
63. Czy zwykle dużo wcześniej przychodzisz na umówione spotkanie?
64. Czy często czujesz się zmęczony i zniechęcony bez wyraźnego powodu?
65. Czy zdarzyło Ci się oszukiwać w czasie gry?
66. Czy lubisz brać udział w przedsięwzięciu wymagającym szybkiego działania?
67. Czy Twoja matka jest (lub była) dobrym człowiekiem?
68. Czy często odczuwasz, że życie jest nudne?
69. Czy zdarzyło Ci się kogoś oszukać?

70. Czy często podejmujesz nowe obowiązki, mimo że nie masz na to czasu?
71. Czy są tacy ludzie, którzy starają się Ciebie unikać?
72. Czy bardzo dbasz o swój wygląd zewnętrzny?
73. Czy zawsze jesteś uprzejmy nawet dla niemiłych Ci osób?
74. Czy sądzisz, że ludzie zbyt dużo zabiegają o to, by zabezpieczyć swoją przyszłość (poprzez polisy ubezpieczeniowe, oszczędności)?
75. Czy kiedykolwiek myślałeś o tym, że dobrze byłoby umrzeć?
76. Czy uchylałbyś się od uiszczania opłat (np. za radio, prąd), gdybyś był pewny, że to nigdy nie wyjdzie na jaw?
77. Czy potrafisz rozkręcić (rozruszać) towarzystwo w czasie przyjęcia?
78. Czy usiłujesz nie być grubiańskim i szorstkim dla innych?
79. Czy przejmujesz się długo po jakimś żenującym zajściu?
80. Czy próbowałeś kiedyś przeforsować własne zdanie w jakiejś sprawie?
81. Czy często przychodzisz na stację tuż przed odejściem pociągu?
82. Czy cierpisz na „nerwy" (nerwobóle)?
83. Czy zdarzyło Ci się rozmyślnie powiedzieć coś, co mogło kogoś urazić?
84. Czy unikasz towarzystwa ludzi, którzy nawzajem płatają sobie figle?
85. Czy łatwo dochodzi do zerwania przyjaźni, choć nie ma w tym Twojej winy?
86. Czy często miewasz okresy, w których czujesz się samotny?
87. Czy zawsze potwierdzasz słowa czynem?
88. Czy czasami lubisz drażnić zwierzęta?
89. Czy łatwo czujesz się urażony, gdy wytyka Ci się Twoje wady lub błędy?
90. Czy życie pozbawione niebezpieczeństw byłoby dla Ciebie zbyt nudne?
91. Czy zdarzyło Ci się kiedykolwiek spóźnić na spotkanie lub do pracy?
92. Czy lubisz wokół siebie dużo podniecenia i krzątaniny?
93. Czy chciałbyś, aby inni bali się Ciebie?
94. Czy zdarza Ci się, że raz czujesz się pełen energii a innym razem jesteś jakiś ospały?
95. Czy czasami odkładasz do jutra to, co masz zrobić dzisiaj?
96. Czy w oczach innych ludzi uchodzisz za człowieka pełnego energii?
97. Czy ludzie często Cię okłamują?
98. Czy są rzeczy i sprawy, które Cię drażnią?
99. Czy zawsze jesteś skłonny przyznać się do popełnionego błędu?
100. Czy byłoby Ci żal zwierzęcia schwytanego w pułapkę?

SPRAWDŹ CZY ODPOWIEDZIAŁEŚ NA WSZYSTKIE PYTANIA!

CROSS-CULTURAL STUDY OF PERSONALITY THE POLISH ADAPTATION OF EPQ

Summary

The EPQ was administrated to 1193 Polish subjects and the data were factor-analyzed for each personality dimension. The E, N and L scales loaded well resulting in the 19-items E scale, 20-items N scale and 25-items L scale, all of them having the alfa coefficient higher than ,80, whereas the P scale loaded moderately and low so that only 13-items P scale was obtained with the alfa coefficients ,51 for men and ,45 for women. In total the Polish scoring key has 77 items.

In the comparison of Polish and English samples, using items both scoring key had in common, no consistent differences were observed, although Polish males scored higher on N then the English males, and slightly higher on L, while Polish females scoreds lightly lower on E than their English counterparts. One curious feature of the study is hardly any difference on the Lie scale between Polish and English groups; Poland is classed with the „permissive" countries. This result is discussed in a reference to Poland's cultural patterns and democratization processes.